

A SZOVJETUNIÓ POLITIKAI RENDSZERE – 1. RÉSZ

Szerző:

Kemény László (PhD, CSc)
nyugalmazott egyetemi tanár

Szerző e-mail címe:

kemeny.m.laszlo@gmail.com

Lektorok:

Farkas József György
Magyar Újságírók Országos Szövetsége

Gilyán György
ny. volt moszkvai nagykövet

...és további két anonim lektor

Absztrakt

Jelen tanulmány a Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történetéről szóló sorozat első része, amely a SZU kezdete és a 20. század közepe közötti eseményeket tartalmazza.

Kulcsszavak: Szovjetunió, politikai rendszer, történelem

Diszciplínák: történelem, politológia

Abstract

THE POLITICAL SYSTEM OF THE SOVIET UNION - 1ST PART

The present study is the first part of a series about the history of political system of the Soviet Union (SU), which contains the events between the beginning of SU to the middle of the 20th century.

Keywords: Soviet Union, political system, history

Discipline: history, politology

Kemény László (2020): A Szovjetunió politikai rendszere – 1. rész. *Lélektan és hadviselés – interdiszciplináris folyóirat*, II. évf. 2020/1. szám. 9-30. doi: 10.35404/LH.2020.1.9

Azoknak a politikusoknak, a képzeletében, akik – bármilyen meggondolásból is – szorgalmazták a Szovjetunió felbomlását, minden bizonnyal nem az szerepelt kiemelt helyen, hogy a „robbantást” követően miként rendezkednek majd be a „maradványok”. A tapasztalatok arra utalnak, hogy érvényesült a hírhedt orosz mentalitás, az „abocb”, vagyis a „majd csak lesz valahogy”, s vaktában neki-vágtak. Végül is lett Oroszország és még 14 önálló ország, amelyek államiságát többekévé sikerült azóta saját népük és a világ számára is elfogadhatóvá tenni.

Oroszországra maradt a nemzetközi kapcsolatokban a Szovjetunió államiságának az öröksége, de lényegét tekintve megváltozott minőségben: jelentősen zsugorodott területtel, korábbi nemzettársakat elválasztó határok között, majd feleannyi lakossal, és mindezeknek megfelelően, a szuperhatalmi funkcióit felváltó, „leminősített” szerepkörben.

Oroszország újakezdte az életét. Másikat és másként. A „szovjet-szocialista” társadalmi-gazdasági berendezkedést az ellenkezőjére cserélték, s a történelmi előéletében már véres küzdelemben elvetett „kapitalizmust” igyekeztek korszerű formában visszaszervezni. Mintegy évtizednyi súlyos megpróbáltatásokkal teli küszködés sorsrontó következményeit mérlegelve, végül is túlléptek ezen, s a XXI. századba érve, sajátos „orosz-módon” konszolidált „szociális-piacgazdaságként” formálódik az Oroszországi Föderáció államának társadalmi-gazdasági berendezkedése.

A rendszer-korrekción a világ Vlagyimir Putyin elnök nevéhez köti, aki sikeresen ötvözötte a globálisan integrálódott világ modernizációs fejlődési követelményeit az oroszországi hagyományokkal. A 2012-ben lezajlott elnökvá-

lasztást megelőzően körvonalazott programjának egyik fejezetében fejtette ki politikája ide vonatkozó lényegét (lásd: Net1): „Ugyan a szituáció külsőleg sokban hasonló, mégis nálunk a helyzet lényegét tekintve más. A mi ... problémáink közvetlenül a Szovjetunió lebontásával kapcsolatosak és elvileg a történelmi Oroszországgal, amelynek alapjai a XVIII. században jöttek létre. 20 évvel ezelőtt az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSzFSzK) képviselői a »szövetségi központtal« szembeni harcuk hevéletében kezdték el a »nemzetállam« kialakításának folyamatát az OSzFSzK keretében. A »szövetségi központ«, azért, hogy nyomást gyakoroljon az ellenfeleire, a színpalak mögött összejátszott az orosz autonóm területekkel, ígérve nekik a »nemzetállami státuszuk« megerősítését. Ma már látszik, hogy mindkét törekvés elkerülhetetlenül járult hozzá az ország széteséséhez és a szeparatizmushoz”.

Az elnök abból indult ki a rendszer korrekció kialakításában, hogy „Oroszország történelmi állam”. Bár új államisággal és jelentősen megváltozott területen – mégis magán hordozva az előző századok lenyomatait – alakítja ki sajátos rendszerét. Ugyanakkor megjegyezte (lásd: Net 2), hogy „Oroszország történelmében állandóan visszatérő probléma – az elit egy részének a törekvése a nagy ugrásra, a forradalomra, a következetes fejlődés helyett. ... Ezzel szemben áll a másik tendencia ... a hajlam a tespedésre, arra, hogy valaki majd eltartja ... ezek ... minden alkalmas esetben önelégedett uraságokká változnak és szembeszegülnek bármely változtatással és féltékenyen őrzik a státuszukat és a privilégiumaikat”.

Putyin megállította a kapkodást, az éppen divatos neoliberális és neokonzervatív gazdasági és politikai megoldásoknak a lakosságot sokkoló kipróbálásait. Politikájának krédója, hogy „akkurátusan”, a lépésről lépésre haladás módszerével valósítja meg a történelmi folytonosság, illetve megszakíttottság elvét a gyakorlatban. A politikai rendszert sem lehet – ezer éves történetiségű ország esetében – rombolással, voluntarizmussal, importált „secondhand”-re cserélni.

Az új Oroszország valamennyi rendszer-elemének a megértéséhez szükség van annak a folyamatnak a feltárására, hogy mi miből keletkezett, s milyen utat járt be a mai állapota kialakulásáig. Vonatkozik ez az oroszországi politikai rendszerre is. Minden olyan momentum, amely érinti az emberek közötti, illetve az egyes ember és az ország, az állam szerveinek, szervezeteinek kapcsolatait, viszonyait, nyomot hagy a bekövetkező változásokban, attól függetlenül, hogy milyen irányúak, mennyire lényegiek, mélyek és széleskörűek a kialakuló új rendszer eltérései az előzőtől.

Ebből következően az 1917-s forradalomban született „szovjet”-rendszer – bármennyire is megtagadta a „magántulajdon szentségét” és a cári időszakok berendezkedéseit – mégis megörökölte például a számos nemzetiséget, a különböző vallásokat, a népszokásokat, a „törzsi” és „családi-rokoni” közigazgatási hagyományokat stb., amelyeket be kellett építenie az irányítási struktúrákba, mert másként azok „áttörtek” rajta.

Ugyanez vonatkozik az 1993-s társadalmi-gazdasági rendszerváltás politikai struktúráira is.

Megjegyzés: A „rendszerváltás” magával hozta a szélsőséges nézeteket is az ország történelmét és benne a politikai rendszert illetően. Ha, nem is értünk vele egyet, de fontos megismerni például a szovjet állam politikai rendszereit (e kifejezés orosz fordításban: политические режимы советского государства).

Bár a „magántulajdon mindenhatóságának” visszaállítása gyökeresen más társadalmi és politikai formációt feltételez, de – éppen a kezdeti időszak kudarcai bizonyítják – nem lehet ignorálni a szovjet-szocialista rendszer struktúrájának szervezeti és a lakosságot érintő politikai és társadalom-pszichológiai „le nyomatait” sem.

A Szovjetunió politikai rendszere

Az 1917-s „munkás-paraszt-katona tanácsok” szerepével induló, majd „szovjet-szocialista” tartalommal és terminológiával megvalósuló irányítási mechanizmus elveit és struktúrájának elemeit, még Lenin dolgozta ki az „Állam és forradalom” című művében. (LÖM 33. köt. M.: Издательство политической литературы, 1969)

Leninnek a kapitalizmust meghaladó társadalompolitikai rendszerére vonatkozó elméletét tárja elénk az azóta megvalósult gyakorlat tükrével, alapművében Krausz Tamás (2008). Az ebben a műben kikristályosított gondolatok, értékelések sorvezetőként szolgálnak a Szovjetunió politikai

rendszerének ismeretéhez és megértéséhez. A témához kapcsolódóan különösen az V. fejezet („Állam és forradalom”) igazítja el az érdeklődőt az összefüggések rendszerében).

Jelen írásnak nem feladata a lenini koncepció és a forradalom után kialakult gyakorlat elemzése, de annak ismerete – különösen azoknak a fejezeteknek, amelyek arról szólnak, hogy „mivel kell helyettesíteni a szétvert állami gépezetet” – hozzátartozik a Szovjetunióban kialakult viszonyok megértéséhez, és a későbbi átalakulások problémáit sem lehet nélküle feltárni és megérteni a megoldásukat. Egyetértve Krausz Tamással, aki a lényeg kiemeléséhez mottóként használja Lenin (LÖM 33. köt. 13) gondolatát arról, hogy miért kell lerombolni a kapitalizmus „politikai burkát”: „A »vagyon« mindenhatósága azért biztosítottabb a demokratikus köztársaságban, mert nem függ a politikai gépezet egyes hibáitól, a kapitalizmus rossz politikai burkától. ... a tőke, miután birtokába vette ezt a legjobb burkot, olyan biztosan, olyan szilárdan alapozza meg hatalmát, hogy ezt a hatalmat a burzsoá-demokratikus köztársaságban a személyeknek, intézményeknek, pártoknak semmiféle változása sem ingathatja meg” (idézi Krausz, 2008, 220; e szerző részletesebb elemzése a problémáról: Kemény, 2018). Részletezés nélkül, ezért azokat az elemeket fontos kiemelni, amelyek „lenyomatái” valamilyen módon és mértékben ma is jelen vannak és hatást gyakorolnak.

Kiindulópont, hogy a lenini elvek szerint, az ország államapparátusának, irányító rend-

szerének és struktúrájának, politikájának a szocializmus céljait kellett szolgálnia. A szocialista társadalom államának, valamennyi intézményének az volt a feladata, hogy az októberi forradalom alapelveinek megvalósítását erősítse és fejlessze. Az alapelvek pedig a dolgozó embert, a munkásosztályt rendelték a rendszer középpontjába állítani, úgyis, mint a hatalom gyakorlóját; s úgyis, mint akiért van a rendszer egésze. A gyakorlatban ennek az értelmezése, egyrészt megszülte a „permanens osztályharcot”, amely a „proletariátus diktatúrájában” öltött testet; másrészt, kialakította az állami „gondoskodást” a dolgozó emberről, amely szinte „mentesítette”, „felmentette” az egyént a részvételétől, a beleszólásától az állam ügyeinek intézésében. „A munkásosztály a képviselői által gyakorolja a hatalmat” – szöveg a mondás. S, ez lett a „szocialista demokrácia” megjelenési módja is.

A forradalom eleve a cári önkényuralom és politikai rendszerének felszámolására irányult, és az addig hatalmon lévő politikai osztály helyébe a népképviselőket kívánta állítani. Miután a szétvert politikai rendszer helyett gyökerestől eltérő alapelveket magáénak valló rendszert, s annak sajátos struktúráját kívánták kiépíteni, nem is használták a „politikai rendszer” fogalmát. A „politikai rendszer” fogalma a Szovjetunióban csupán az 1970-es évek második felében vált befogadottá, abból adódóan, hogy 1977-ben alkalmazásra került az Alkotmányban. Ezt megelőzően olyan terminológiát használtak az ország politikai berendezkedésének a leírására, mint az „osztálytársadalom politikai szervezete”; vagy a „szocialista demokrácia rendszere”. Ez a rendszer azonban az elképzelt elvek szerint igazából soha nem épült ki, és a '17-s forra-

dalomtól a Szovjetunió fennállásának több mint 70 éve alatt többször is alapvető fordulatokat szenvedett el.

Megjegyzés: külön-külön is minden fordulatot feldolgoztak már a szakudósok, és érdeküktől függően a politikusok is. Ezeket itt nem ismételjük meg, s vitát sem kezdeményezünk velük kapcsolatban. A politikai rendszerben a 70 év alatt lezajlott fordulatok végeredményének tekintjük mindazt, ami a Szovjetunió felbomlásához és a szovjet-szocialista rendszer leváltásához vezetett. Jelen fejezetben azokat a tényeket rögzítjük, amelyek valamiképpen hozzájárultak a kontinuitás fennmaradásához. A 70 év folyamatának ismeretét megszerezhetjük például az *Oroszország története. Szovjetunió kronológiai tanulmányokból* (Lásd: История России. СССР – Net3)

A „hadikommunizmusból” az Új Gazdasági Politikába (NEP) vezető időszak politikai berendezkedése

Kezdődött azzal, hogy – a még véget sem ért I. világháborúnak az Orosz Birodalomra gyakorolt hatásai következtében, a forradalom részeként magára vállalt különbéke okozta helyzet miatt, majd a polgárháború és az intervenció körülményei közepette – Lenin kénytelen volt, és még képes is, korrekciókat végrehajtani az általa elképzelt rendszeren.

Az induláskor bevezetett „hadikommunizmus” (Net4; Net5; Павлюченков,1997;

Бордюгов, Козлов, 1991) – amely elkerülhetetlen volt az adott helyzetben – egy ponton már szinte elviselhetetlenné vált az emberek számára. Az utolsó jelzést a feltétlen változtatásra az 1921. március 1-én Kronstadtban kitört lázadás adta. Az ellátásra vonatkozó követelések mellett, itt olyan jelszavak is elhangzottak (például „Hatalmat a Tanácsoknak és nem a Pártoknak”; „Bolszevikok nélküli Tanácsokat” stb.), amelyek a politikai viszonyokat kérdőjelezték meg. A nagyon feszült gazdasági és politikai válság rákényszerítette a forradalom vezetőit a „szocializmusról alkotott nézeteik felülvizsgálatára”. A társadalmi feszültségek enyhítése végett elhatározták az Oroszországi Kommunista Pártja (Bolszevikok) – РКП(б) X. kongresszusán 1921. márciusban, hogy fokozatosan visszavonják a „hadikommunizmus” politikáját.

Az újabb fordulattal, az előbbieket felváltotta az „Új Gazdasági Politika” (NEP, vagy: НЭП), amely ugyan a gazdasági vállalkozások szabadságáról szólt elsősorban, de igazából valamiféle politikai demokrácia kiszélesedéseként emlékezünk rá (lásd: Net6; Net7, Максимова, 2010). Az időszak ellentmondásosságának a bemutatása a legkifejezőbbben Ilf és Petrov (1997), „Tizenkét szék” című szatírájából ismerhető meg, a legmeggyőzőbb figurája pedig Osztap Bender.

A NEP bevezetését még Lenin kezdeményezte. Ez azért is figyelemre méltó, mert a válságkezelő program alapvetően kérdőjelezte meg az általa hirdetett magántulajdon ellenes politikát. Az ő elvi kompromisszuma a bizonyíték rá, hogy nem dogmák alapján épült ki az új társadalmi rendszer; illetve, hogy a fundamentalista ragaszkodás a dogmákhoz okozza a feszültségeket. A NEP lé-

nyegében helyreállította a gazdaság vegyes-tulajdoni rendszerét, és hasznosította a kapitalisták szervezeti-technikai tapasztalatait, miközben az ország egészének felsőszintű irányítását megtartotta a bolsevik kormány kezében. A közel évtized alatt a magánkezdeményezések szabadabbá válása ellenére, meghatározóan érvényesültek a politikai és gazdasági folyamatok befolyásolásának eszközeiként: az PKП(б) teljhatalma, az iparban az állami tulajdon, a központosított pénzügyi rendszer és a külkereskedelem monopóliuma.

Ennek a fordulatnak a szükségessé válása döbentette rá a forradalom vezetőit arra, hogy revideálniuk kell a nézeteiket a „szocializmus és a magánkezdeményezések összeegyeztethetlenségéről”. A NEP létjogosultságának – miként Lenin megfogalmazta: a „komolyan vételéről és távlatosságáról” – 1921 májusában „Rendkívüli Pártkonferenciát” hívtak össze (Максимова, 2010). Ezen az összejövetelen felülkerekedett a „reformista cselekvés módszere”, s elvetették a „tőkével szembeni vörösgárdista forradalmi roham” politikáját. Ezt követően megjelentek a „szindikátusok”, a „trösztök”, az „árutőzsdék”, a „koncesszió”, stb. Eltörölték a kisiparosok tulajdonának nacionalizálásáról szóló dekrétumot, az elvett ingatlanokat, eszközöket visszaadták, és 1921 júliusában megszületett az a törvény, amely jogot adott valamennyi szovjet-oroszországi polgárnak, hogy kisvállalkozásba fogjon. Ugyancsak 1921-ben létrehozták az Állami Bankot, amely a következő évben bevezette a „cservonyec” – aranytartalmú – nemzeti valutát. A specializált kereskedelmi bankrendszer már erre épült rá.

1 cservonyec egyenlő volt 10 forradalom előtti aranyrubellel és 7,74 gr. tiszta arannyal (Net8).

A politikai rendszerben a NEP időszakában szinte minden olyan szerkezeti elem megjelent, amely továbbra is elvetette a cári-önkéntes feudális típusú intézményeit, ugyanakkor beemelte az akkori nyugati kapitalista világban honos megoldásokat. Az alapeszme azonban megmaradt, vagyis a „szocializmusban működtették a kapitalista megoldásokat”. A rendszer a „szocializmus építésének állama-ként” működött, amelyben továbbra is érvényesült a „proletariátus diktatúrája” és a „Párt vezető szerepe”.

A XXI. századi posztszovjet Oroszország elemzőinek és politikusainak értékeléseiben a NEP – azzal együtt, hogy a mai viszonyok bizonyos előképeként hasznosítják – az akkori politika „lavírozásaként” jelenik meg. Az ország lakosságában többségben lévő kispolgársággal kötött „szociális kompromisszumnak” tekintik, amellyel fenn lehetett tartani a „szocializmus építésének irányultságát”, még ha lassabb tempóval is az elképzeltnél, de jóval kisebb kockázattal (Net9; Соколов, 2006; Net10).

Nem bocsátkozunk vitába a-zokkal, akik összevetik a NEP és az új Oroszország rendszerét, mert a megítélés relevanciájához szükség lenne az akkori objektív és szubjektív viszonyok teljes körének a dialektikus értékelésére. Azt azért megállapíthatjuk, hogy abban az időben rendszerszerű szervezethez még váratott magára Szovjet-Oroszország

egész területén a szovjet-szocialista politikai rendszer megállapodottsága.

Tény, hogy az 1920-s években a vegyes gazdaság gyökeret eresztett, és fokozatosan a saját logikája mentén fejlődött. Ugyanakkor a NEP nem csupán gazdasági koncepcióként tört utat magának. A NEP két ellentmondásos tendenciát jelenített meg: az egyik, a gazdaság liberalizálása; a másik, a kommunista párt hatalmi monopóliumának megőrzése. Ezt az ellentmondást a forradalom vezetői is látták.

Az 1920-s években úgy kellett alakítaniuk a „NEP-es” politikát, hogy az segítse elő a világ- és a polgárháborúban teljesen lepusztult gazdaság helyreállítását és fejlesztését, miközben ez a szocialista szándéknak lényegét, természetét tekintve ellentmondó megoldás, eleve elkerülhetetlen szociális, társadalmi válság helyzetet válthatott ki.

A piaci viszonyok fejlődése feltételezte a polgári-demokratikus viszonyok szerves beépülését az állam politikai rendszerébe. Ennek csírái jelen voltak a Szovjetunió 1922-s megalakulásakor (Net11, Net12), az első, 1924-s Alkotmányban (Net13), és a fejlődés tendenciái is ezt az irányt mutatták.

A politikai rendszer átalakulásainak menében a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének (CCCP) a létrejötte hozta az újabb meghatározó fordulatot (Net14, Net15). Egyrészt, az addig „nemzetállamokként” erősödő nagy egységei a volt cári birodalomnak, „önkéntesen” kapcsolták össze ismét a sorsukat egységes államban; másrészt, az egységes államiságnak lett az alapja a szocializmus építése a szovjet típusú politikai rendszer keretében.

Az eredeti javaslat szerint 1922. december 30-án a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetsége (SzSzkSz-CCCP) jött létre a hasonló elnevezésű oroszországi, ukrainai, belorusziai és a kaukázuson-túli területek egyesüléséből. Az Alkotmányban már felcserélődött, a szovjet került előre a szocialista pedig utána! Az egységes államnak egy fővárosa lett: Moszkva. A politikai rendszere is egybeforrt, amelynek felépítése, struktúrája alapvetően megmaradt a Szovjetunió egész létezése során: egy kormány és végrehajtó hatalmi ág, egységes törvényhozó és joghatalmi rendszer. A szövetségi köztársaságok – 4 majd 16 – az Alkotmány szerint szuverén államoknak számítottak, amelyek formálisan megőrizték a jogosultságukat – speciálisan ezt szabályozó törvény alapján – a szabad kilépésre az Unióból. A szövetséges-köztársaságok (ekkor még) arra is jogosultak voltak, hogy külföldi államokkal önálló kapcsolatot építsenek ki, diplomáciai és konzuli megállapodásokat köthettek, valamint részt vehettek nemzetközi szervezetek munkájában, lásd: Net16, Net17).

Ugyanakkor, természetüknél fogva a magántulajdon és a vállalkozások jelenléte, a NEP funkcionálása együtt járt a másként gondolkodás, az érdekütközések – köztük a Szovjetunió belüli nemzetek érdekeinek – élénkülésével. Természetes volt, hogy az ellentétes érdekek képviselői követelték a „szó-lás-szabadságát”, és meg is jelentek a magán könyvkiadók, folyóiratok (pl. „ЭКОНОМИСТ”,

„Новая жизнь” stb.), a különböző ideákat hirdető vitafórumok. Ez az időszak a szabad művészet, az orosz avangard kiteljesedésének kora (lásd: Net18). A hatalomra került „forradalmi politikai-osztály” azonban, nem nézte jó szemmel ezeket a jelenségeket. Már a Szovjetunió megalakulásának idején számos újságot betiltottak; elkezdődött az előkészítése a másként gondolkodó tudósok, értelmiségiek, művészek eltávolításának az országból.

Lenin 1922. május 17-én javasolta, hogy a szovjethatalom ellen aktívan fellépőkkel szemben a halálbüntetés helyett alkalmazzák az országból „külföldre történő emigrációra kényszerítés” büntetést. Így „született meg” például a „filozófusok hajója”, s kerültek emigrációba olyan személyiségek (Bulgakov, Iljin, Bergyajev, Szorokin stb.), akik a mai Oroszország számára példaadó értelmiségiek (lásd: Net19, Net20, Net21).

Az egyetlen legálisan működő pártként már csak az РКП(б) maradt. Az ú.n. „szovjet pártokat” szisztematikusan szétverték, s így megszűntek az „eszerek”, a „mensevikek”; és feloszlatta magát az ellenzéki „Bund” is. Kialakult az „egypárt-rendszer”. A pártokkal foglalkozó fejezetben erre még visszatérünk (részletesebben lásd: Net22).

Másik oldali probléma is jelentkezett a NEP belső ellentmondásai következtében. A magángazdaságok erősödése a falun, életre keltette az „osztály-elkülönüléseket”. Számos tényező jelezte a „kulák”-„zsellér” rétegző-

dést, s főként az egyre kibékíthetlenebb – a Szovjetunió hivatalos rendszerének egyenlőséget hirdető, szocialista lényegével szembeni – ellentéteket. A zsellérek, béresek a megélhetésükhöz kénytelenek voltak a földet, művelési eszközöket bérbe venni a tulajdonosoktól, sőt uzsora-hiteleket is tőlük kaptak ehhez. Mindezért úgy fizettek, hogy a várhatóan megtermelődő összes terméküket áron alul előre lekötötték a kuláknál. Ennek eredményeként a falusi lakosság teljesen elnincstelenedett, a paraszti kisgazdaságok ellehetetlenedtek, és fenyegetett a lázadások veszélye. Ráadásul 1921-22 években az időjárás sem kedvezett a mezőgazdaságnak, szinte nem is volt mit betakarítani. S, ez a két jelenség együtt vezetett az éhínséghez a Volgamentén, és az ország szinte mindegyik „élés-kamrájában”.

A posztszovjet narratívák között kiemelkedik a „golodomor (éhség, éhhalál)” időszakának politikai magyarázata. Ukrajnában ezzel teremtettek perdöntő hangulatot a Szovjetunióval szemben – lásd például: Net23. Ugyanakkor számos időtálló elemzés is született ennek a kornak az objektív értékeléséről – lásd például: Net24.

A háborúból éppen kikecmerkedő ország, ahelyett, hogy a konszolidációra fordíthatta volna minden erejét, belevesztett a jelzett ellentmondások feloldhatatlanságából 1923-ra kialakult szociális és politikai krízis zsákutcájába. A forradalom támogatói – a parasztság

és a munkásság – elégedetlenek lettek a bolsevikok hatalomgyakorlásával. A munkások számos helyen sztrájkba léptek, mert nem kapták meg az egyébként is alacsony fizetésüket, miközben felemelték a normákat, és tömeges elbocsátásokra is sor került, stb. A parasztságot a kiéleződött „osztályharc” mellett, még az „árólló” kinyílása, az adók növekedése is sújtotta, amire a befizetések megtagadásával válaszoltak.

A helyzetet jellemezte, hogy a szovjet politikai rendszer ekkor Lenin elvitathatatlan tekintélyű vezérő szerepére alapozódott. A betegsége még csak nehezítette a konszolidálódást, de az 1924. január 21-én bekövetkezett halála súlyosan megrendítette a Szovjetuniót. Ráadásul, ahelyett, hogy az egyébként is nehéz gazdasági helyzetben lévő, súlyos agrárválságtól éhínségben szenvedő ország a stabilitásra összpontosíthatott volna, ismét hatalmi – kivált: személyi – harc foglalta le az erőket (lásd részletesebben: Net25, Net26). Ennek színtere elsősorban a bolsevik párton belül volt, a szereplői pedig, főként a forradalom első nemzedékéből kerültek ki. A NEP meggyökerezésének háttérben a '20-s évek elején a nepes politika perspektíváját a szocialista eszméktől idegennek tartó „balirány” képviselői kerültek előtérbe.

A '20-s évek közepére a szovjet gazdaság (főként a mezőgazdaság és az élelmiszeripar, a könnyűipar) fellendülése elérte a háború előtti szintet.

A hadi kiadások csökkenése lehetővé tette a nehézipar és egyéb ágazatok dinamikus fejlődését.

Körülbelül 1925-re befejeződött a gazdaság helyreállítása. Azért problé-

mák is adódtak: 1923-ban „árúkrízis” lépett fel; 1927-28-ban pedig, „gabonatermesztési” válság. Ezt követően – a politikai rendszerben bekövetkező változásokhoz kapcsolódóan – a NEP felszámolásra került, s elkezdődött a „tervgazdálkodás”. Lásd: Net27).

De, egymás után jelentek meg más különböző irányzatok is: a Buharin-féle „jobboldali ellenzék” (Buharin 1925. április 17-én, falujárása során mondta ki a parasztság körében azután híressé vált mozgósító jelszavát: „Gazdagodjatok!” – lásd: Net28, Net29); a „munkás ellenzék”, amely a népgazdaság irányítását a szakszervezetekre bízta volna; a Trockij fémjelezte „új kurzus”, amely magában foglalta a párton belüli „demokratikus centralizmus” híveit is; az „új ellenzék”, amely szembe fordult Sztálin teóriájával a „szocializmus felépíthetőségéről egy országban”; az „egyesült ellenzék”, amely szinte minden irányzatot igyekezett magába foglalni, stb. (Net30).

Azért, hogy a témánktól nehogy mellékvágányra kerüljünk, nem részletezzük a Szovjetunió további sorsát illetően önmagában véve is nagyon fontos szerepet játszott hatalmi küzdelmet. Ezekben a harcokban dőlt el a Szovjetunió, mint egységes államnak, és a meghirdetett szocialista társadalmi-gazdasági berendezkedésének a sorsa. Természetesen a történészek egyik fontos vizsgálati terepe ennek az időszaknak a részletes feltárása és értékelése. Hatalmas irodalma van már ennek, s nem tartom célszerűnek újabbal előállni (lásd például a főszereplők visszaemlékezéseit: Л.Д.Троцкий. К истории

русской революции. М. Политиздат. 1990. Н.И. Бухарин. Избранные произведения. Политиздат. 1988. Р.А.Медведев. Они окружали Сталина. М. Политиздат. 1990).

A politikai rendszer fejlődése szempontjából, a végül is kikristályosodott végeredmény a döntő. Ez pedig Sztálin hatalomra jutása, s vezér-szerepének felülkerekedése, a demokratikus népképviselőket maga alá gyűrő totalitarizmus kiépülése. (lásd: Net31, Net32).

A politikai rendszer szempontjából lényeges, hogy az ország lehetséges fejlődési variánsai közül, az útválasztás kritériumainak valamennyi meghatározó témája a harc terepének bizonyult. Ismét előtérbe került az alap probléma: lehetséges e egyáltalán a szocializmus építése egyedül a Szovjetunióban? Ehhez kapcsolódtak a további elvi kérdések: a nemzetiségekről; a felhalmozás, a tulajdonlás politikájáról; az iparosításról; a munkásosztály viszonyáról a parasztsághoz; az árpolitikáról. A személyi küzdelemnek kitüntetett területét jelentette a párt fejlesztésének az iránya: a pártdemokrácia kiszélesítésének és a frakciónak az engedelméért, vagy a „demokratikuscentralizmus” megvalósulásáért kell-e erősíteni a szerepét (részletesebben lásd: Net33). Végül is a hatalmi harcból Sztálin került ki győztesen.

Sztálin képes volt maga mellé állítani Kámenyevet, Zinovjevét, Buharint és együtt azzal vádolták meg Trockijt, hogy diktátori hajlamával ki akarta sajátítani Lenin vezér-szerepének utódlását. Ezért 1925 januárjában leváltották a hadsereg irányításának vezetői

tisztségeiből, s végérvényesen kiszorították az ország további sorsának ügyeiből.

Az ezt követő rendszer kiépítése több lépcsőben valósult meg. Sztálin először elvetette Trockij NEP-re vonatkozó kritikáját, amikor az 1923. októberében „Új kurzust” hirdetett meg azzal szemben. Trockij szerint a NEP fenntartásával a párt okozza a gazdasági válságot, s ezért követelte a pártbürokrácia felszámolását, a párt demokratizálását. A „46-ok nyilatkozatához” csatlakozva követelte az üzemek államosítását és az ipar ellátásának biztosításához a parasztság „kollektivizálását”. Ezt követően Sztálin legyőzte az „új ellenzéket”, s később Buharinékat is. A negyedik szakaszban, 1928-29-ben megküzdött a „jobboldali elhajlókkal” és így egyedül maradt a párt és az ország élén.

A hatalmi harc együttjárt a „párttiszttással”, melynek során kb. 170 ezer embert zártak ki a pártból. A párton belüli harcról szóló számos leírás közül érdemes megismerni a Net34 forrásban közöltet.

A bolsevik párt főtítkáráként 1922 áprilisától Sztálin lett a pártapparátus vezetője, s az ebből adódó kapcsolatrendszert hasznosítva szorította ki a neki ellentmondókat – elsősorban Trockijt – a hatalomból. Mindent egybevetve ürügyként a NEP szolgált. A hatalomért harcolók mindegyike, s a frakcióik is, bármely kérdést tűztek napirendre, végül a „szocializmus” vagy „NEP” ellentmondásainak a kezeléséhez, vagyis a „politikai burokhoz” jutottak el. Ugyanis a lényeg az volt,

hogy a „vegyes tulajdonviszony” fennmaradása esetén tudja e biztosítani a „politikai rendszer”, a „burok” (ahogyan Lenin nevezte a tőke hatalmát minden esetben biztosító politikai rendszert) a szocializmus érvényesülését minden körülmények között? Két opció mutatkozott.

- Az első, amelyben érdekegyeztetéssel, demokratikus viszonyok közepette érvényesül a szocializmusban minden állampolgár számára a szabadság, az egyenlőség és a közösségiség.
- A másik: miután nem biztosítható a tulajdonosok, tőkésék szolidaritása a magántulajdonnal nem rendelkező dolgozó tömegekkel, a szocializmus politikai „burka” kikényszeríti – a „proletárdiktatúra” eszközeivel – a társadalmi-gazdasági rendszer ilyen irányú fejlődését.

Az elhúzódó viták, hatalmi érdekütközések nem tudták dűlőre vinni a dilemmát, miközben a Szovjetunió szociális-gazdasági válság spirálban vergődött, és számos jelzés arra mutatott, hogy a nemzetközi geopolitikai térben olyan háborús készülődés vette kezdetét, amelyben az I. világháborút lezáró megegyezésekkel szembeni revans szándék mellett a szovjet-rendszer felszámolása is napirenden van. Ebben a kontextusban vizsgálva a történeteket juthatunk arra a következtetésre, hogy az alternatívákat képviselők – főként Sztálin és Trockij – közötti intellektus különbség, pszichikai tényezők és ambíciók járultak hozzá, hogy a diktatúra változata kerekedett felül (megjegyzés: Az eredeti dokumentumok értékeléséből juthatunk ennek a legfontosabb feltételezésnek a megfogalmazásához. Lásd: Net35).

A „sztálini rendszer” fordulata a „szocializmustól” a „birodalmi diktatúrára”

Mindemellett a világtörténelmet és főként a „kommunizmus” sorsát távlatosan meghatározó átrendeződés is bekövetkezett. A „NEP” utáni időszak követelményeiről folytatott vitát Sztálin a „felzárkózás szükségességével” zárta le. „Az élen járó országoktól 50-100 évvel lemaradtunk – mondta a ’Szocialista ipar dolgozóinak első össz-szövetségi konferenciáján’ 1931 februárjában, és kijelölte a feladatot – Ezt a távolságot tíz év alatt kell lefutnunk. Vagy megtesszük ezt, vagy legyűrnék bennünket” (lásd: Net36). Az ezt követő történetekből kiderült, hogy – a Szovjetunióknak már egyedüli vezetőjeként – nem pusztán feladatként jelölte meg a gyors felzárkózást. A „diktatúra” módszerét választva, nem csak a NEP-t dobta el, hanem a fejlődés tartalmi stratégiájából a ’17-s forradalom célját, lényegét: a „szocializmus eszméit is likvidálta”.

Talán a legfrappánsabban értékelve ezt a fordulatot, Lev Naumenko, kiváló filozófus professzor, az oral history interjújában 2014-ben, azt mondta (Net37): „A világ háborúra készült a Szovjetunió ellen. Sztálin pedig kérészetet vetett a szocializmusra és erős, hatalmas államot kezdett építeni”. Sztálin 1929-ben átállította az országot a „birodalmi” koncepcióra, a birodalmat megvédeni képes ipari nagyhatalom leggyorsabb kiépítése céljának szolgálatába. Ezzel a sarkos állítással sokan egyetértenek, s még többen azt vélik, hogy nem „likvidálta” a szocializmus felépítésének perspektíváját, de az akkori körülmények között nem volt más alternatíva. Az tény, hogy a retorikában még fel is erősödött a „szocia-

lizmus hirdetése”, de a gyakorlatban olyan folyamatok indultak be, amelyek miatt felvetődik: a „cél szentesítheti-e az antihumánus eszközöket is?”

A politikai viszonyok változásainak sorában, ez a tényező újabb és gyökeres fordulatot hozott. Sztálin ezt követően mintegy negyedszázadra a Szovjetunió teljhatalmú urává vált. A vezér istenítése – a „személyi kultusz”, amely a politológiai fogalomtárba is bekerült a későbbiekben – pedig, az egyik legjellemzőbb vonása lett annak a politikai rendszernek, amely az 1930-s évektől meghatározta az ország életét.

A sztálini rendszer politikai értékelését és elítélését végül 1956-ban, az SZKP XX. Kongresszusa végezte el lásd: Nyikita Hruscsov (1956). A „szépirodalmi” feldolgozását pedig, lásd: Anatolij Ribakov (1988) *Аз Арбат gyermekei* című művében.

Mindemellett, a sztálini korszak sem volt egynemű, legalább négy szakaszra bontható – ami a politikai rendszer modifikálódásait illeti – nem azonos tartalommal és funkcióval.

Аз első időszakot 1927-33 között – a NEP felszámolása mellett – az első ötéves tervben, erőltetett menetben megvalósított, három megújulás jellemezte: az iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a kulturális forradalom.

Az iparosítás lényegében a lenini GOELRO-val vette kezdetét. Ismerős a jel-

szó „A kommunizmus = szovjethatalom + az egész ország villamosítása”. Itt még a forradalom célja volt a mozgató erő. A sztálini koncepcióban már a világgal szembeni lemaradás felszámolása, és a birodalom kiépítése, amely szembe tud szállni a háborús készülődéssel. Az „iparosításnak” hatalmas irodalma van – lásd például: Net38, Net39)

A falvak sorsa a Szovjetunió egész területén a leggyötrelmesebb kérdésnek bizonyult. Kettős feladatot kellett megoldani:

1. úgy megőrizni a parasztság föld iránti „gazdaszeretetét”, hogy közben megtörjék a cári, feudális viszonyok maradványait, a szolgai alavettség, a nyomor visszahúzó erejét;
2. a mezőgazdaság modernizálása biztosítsa a közben kibontakozó iparosítás követelményeinek a teljesítését.

Ez a folyamat szörnyű megrázkódtatások – többek között az 1932-33 „éhínség”, a „kulákok” likvidálása – árán ment végbe.

Leírásait lásd: Михаил Шолохов. Поднятая целина. »Издательская Группа „Азбука-Аттикус“, 2015, URL:<http://megogo.net/ru/view/7580-podnyataya-celina-seriya-1.html>; vagy pedig: Коллективизация в СССР. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Коллективизация_в_СССР Шетве: Сталин: время, люди, Империя. Тайны голода 30-х. <http://stalinism.ru/kollektivizatsiya/tayni-goloda-30-h.html>).

A „kulturális forradalom” célja volt az új típusú kultúra kialakítása, amely a tömegek-

nek szól, s felszámolja az analfabétizmust (likbez), az új társadalom számára teremti meg az értelmiségi bázist. Talán ez volt az egyetlen megőrzött és legsikeresebb eleme a „szocialista” átalakításnak (részletesebben: Net42). Ennek során a kényszerrel kollektivizált faluról áramlott a városokba a paraszti réteg fiatalabb, mobilabb része, kisebb életfeltételi igényekkel, de tudásszomjjal, s így a hatalom által mindenre mozgósíthatóan.

A cári rendszert kiszolgáló értelmiségi és közalkalmazotti réteg jelentős része a fehérek oldalán elpusztult a polgárháborúban, a másik része külföldre menekült vagy emigrációba kényszerítették; s akik mégis megmaradtak, azokat kihasználták, de a bizalmatlanság miatt később lecserélték a kulturális forradalom eredményeként „kikupálódott” újakra.

Ebben az időszakban formálódott az az „engedelmes” politikai rendszer, amelyre Sztálinnak szüksége volt az erős birodalom megteremtéséhez.

A politikai rendszerben kialakult a vertikális egymásra épülés. A „tanácsok” már nem a „munkás-paraszt-katona küldöttek” önkormányzataként működtek, hanem a központi hatalom végrehajtó szervezeteiként. A Központ által elhatározottak kérdés, vita nélküli engedelmes végrehajtásán pedig a belügyi-biztonsági szervek őrködtek.

Kialakult az általános bizalmatlanság és félelem légköre, amely megszülte a „feljelentések” rendszerét, s a „szabotázsok” megtorlását (rendkívül gazdag tényanyag alapján elemzi és értékeli ezt az időszakot: Net43, Net44, Net45).

A második szakasz, az 1934-38 közötti „konszolidáció”, amely rendkívül ellent-

mondásosra sikerült. Sztálin fontosnak érezte a rendszere legitimálását, és ezt formába is akarta „önteni”. A Szovjetunió már az általa meghatározott ideológiai felfogás, alapeszme következményeként formálódott, s kifejezte megvalósítása gyakorlatának egy változatát, a „sztálini szovjet szocializmus” jellegét és kereteit. Mindez a Szovjetunió „sztálini Alkotmányában” manifesztálódott.

A Szovjetunió első „szocialista” Alkotmányát 1936. december 5-én fogadta el az Összövetségi Tanácsok VIII. rendkívüli kongresszusa (Net46). Kimondták, hogy „győzött a szocializmus”, és a „proletárdiktatúra” helyett, ezt követően „minden hatalom a dolgozókat képviselő tanácsoké”. Nemzetközi vonatkozásban – s ez érintette a sztálini külpolitikát is – Hitler hatalomra kerülése a meghatározó fejlemény, s így szovjet részről ez az időszak a háborús felkészülés kezdetét is jelentette.

A sztálini-rendszer alkotmányossá válása és a felkészülés a háborúra, rendkívül ellentmondásos állapotokat váltott ki. Egyrészt, az ország lelkesen támogatta az Alkotmányban megfogalmazott valóban szocialista értékeket, és örült a II. ötéves tervben elért sikereknek (amit jelez például a fogyasztás 22%-os növekedése és a demográfiai „boom” – v.ö.: Net47, Net48, Net49) – miközben ezek fokozták a szélsőséges személyikultusz kiépülését is. Másrészt, pedig, az újabb, 1937-38-as éhínség mellett, megmagyarázhatatlanul egyetlen represszió harapózott el.

A '30-s évek „éhínségéről” (főként az Ukrajna önállóvá válása után) szélsőséges „mitológiák” és politikai tö-

rekvések születtek. A „Golodomor” lett az egyik hívószó az ukrán nacionalizmus számára. Nehéz igazságot tenni ebben az ügyben, de az tény, hogy a sztálini rezsim kollektivizációja nem tudta összegyeztetni a mezőgazdasági termelést a háborúra készülési programjával. Számos értékelés született, de legalább annyi a vitatható is – mégis fontos megismerni ezeket; például: Net50, Net51, Net52.

A korszak represszióiról a világ leginkább Szolzsenyicin „Gulág sziget-csoport” könyvéből tájékozódott (v.ö.: Net53). Az irodalmi feldolgozás mellett számos – különböző indíttatású – elemzés is figyelemre méltó (például: Net54, Net55).

Feltehető a kérdés: azokon kívül, akik a Vezér-kultuszt kialakították és fenntartották, s körülötte „sütögették a saját pecsenyéjüket” nem volt senki, aki képes lett volna ellenerőt kiépíteni?!

A Vezér-kultuszt kialakítók, fenntartók és kihasználók köréről nagyon kevés objektívnek tekinthető információ áll rendelkezésre. Közülük sokan részesei lettek az újabb hatalmi harcoknak, és az ebből adódó „érzelmi” kötődések torzítják a szerepüket. Az azonban egyértelmű, hogy az „első generációt” felváltották azok a „személyiségek”, akiknek már nem volt kötődésük a forradalomhoz (lásd: Net56, Net57).

De, voltak kísérletek, azonban kegyetlen volt a leszámolás velük, s tovább növelte az általános terrort. A Sztálin körül kialakított személyi kultusz tovább erősítette őt a párton belül. Az 1934-es SZKP kongresszuson azonban veszélybe került a hatalma, Kirov népszerűbb volt, a küldöttek megszavazták, de Sztálin emberei az eredményeket meghamisították. A kongresszus résztvevőinek nagy részét kivégezték, Kirov pedig – soha fel nem tárt – gyilkosság áldozata lett 1934-ben. Az ezt követő „чистка” (tisztogatás), a vélt és valós ellenfelekkel való leszámolás tovább folytatódott. Az üldözési mániából eredő bizalmatlanság, a feljelentések, besúgások mindennapossá váltak, nem kímélték sem a lakosságot, sem Sztálin közvetlen munkatársait (Sztálin felesége is öngyilkos lett 1932-ben).

Az ellenségkeresés („Éberség!” jelszóval) szellemében a belügyi, karhatalmi szerveket felhasználva (Cseka utódja: GPU majd NKVD = politikai rendőrség) terrort alkalmazott. 1928-tól koncepciók percek, kirakatpercek rendezésével százezreket végeztetett ki (köztük a hadsereg vezérkarát, orvosokat, értelmiségieket) vagy juttatott a hírhedt büntetőtáborokba, a GULÁG-ba (Net58, Net59, Net60).

A harmadik szakasz a háborúé. A Honvédő Háború ismét „hadikommunizmust” kívánt meg szinte minden téren: a politikai rendszer egésze a helytállásért, a győzelemért mozgósított. Előtérbe kerültek a kommunisták; bizonyos mértékben rehabilitálták a pravoszláv papokat; „elfelejtődött” a represszió. A Gulágon lévő tudósok közül sokan új fegyverek konstruálásával járultak hozzá az ellenség

elleni küzdelemhez. Mindenkit mozgósított a haza védelme.

A mozgósítás jelszava lett: a „Hazáért – Sztálinért”! A politikai rendszer jól vizsgázott, hiszen rendkívüli körülmények között végzett kreatív szervező munkával evakuálták az európai területekről az ipart, a kulturális kincseket, a gyermekeket, a kórházakat stb. az Urálon túlra, s állítottak a hátszágban mindent és mindenkit éjjel-nappal frontra termelő munkába.

Ebben az időszakban a külvilág számára megfeythetetlenül a „nép országa” jelent meg a maga fenségében, és ez a nép védte szocialista társadalmi berendezkedésű hazáját (részletesebben lásd: Net61).

A sztálini korszak negyedik szakasza. Az 1945. május 9. győzelem lezárt egy történelmi szakaszt a Szovjetunió életében és megkezdődött a sztálini-korszak negyedik szakasza, ami a győzelem utáni évektől a vezér haláláig terjedt (v.ö.: Net62, Net63, Net64, Net65).

Kettős feladat várt az országra:

1. helyreállítani a lerombolt, több mint 27 millió embert elveszített, s ezer sebből vérző hazát;
2. hozzálátni a békés fejlődés megalapozásához.

A külső körülmények, amelyek szinte azonnal az ország izolálását eredményezték, és a hidegháborút zúdították rá, jelentős mértékben átrendezték a feladatokat, és fennmaradt a fegyverkezés jelentősége is. A belső viszonyok – részben emiatt – szintén sokáig megőrizték a háború miatti újabb „hadikomunizmus” állapotát.

A politikai rendszer nem tudott megszabadulni a „mozgósító” szerepétől és struktúráitól. A háború során szinte mindenkit értek

olyan sérelmek, amelyek nem tették lehetővé a gyors felejtést és a megbocsátást. Ismét beindult a bizalmatlanságra alapozott repressziós gépezet: azoknak a megbüntetése, akik a megszállt területeken éltek, a fogságból szabadultak, a „megbízhatatlanul viselkedett” népek (krími tatárok stb.) körébe tartoztak (és még sorolhatnánk „a kiket és a miérteket”).

Ezek az évek vezettek végül is a vezér halálát követő katarzishoz, politikai „olvadás-hoz”, a sztálini-rendszer megtagadásához és a szocialista gondolat átértékeléséhez, s szerepének a visszaállításához.

Visszatekintve az azóta megtörtént események, lezajlott folyamatok történelmi nézőpontjából, továbbra is a drámai ellentmondás okozza a legnagyobb gondot. A sztálini szovjet politikai rendszer (bár formálisan „népképviseletinek”, a „szocialista-demokrácia”, a „munkás-paraszt-katona tanácsok”, vagyis a „szovjetek” megtestesítőjének tekintette magát, valójában azonban) torz formában a „proletáriátust” felváltó szolgálkú-bürokraták, karrieristák, egyéb kalandorok „újosztályának” hatalmát biztosító „diktatúra” egyszemélyi megtestesítője lett.

A sztálini politikai rendszer a „proletariátus osztály-uralma” koncepcióját felváltotta a „vezér ideológiáját és megvalósítása diktatórikus gyakorlatát támogatók uralmával”.

A „szocialista forradalmat” a világban számos politikai erő és progresszív személyiség támogatta.

A sztálinizmus kialakulását és a rendszer eltorzítását azonban, fokozatosan felismerve, egyre többen ítélték el. Akik a SZU-ban léptek fel ellene, azok a represszió áldozataivá lettek, mint például a „balos-kommunisták”

(ЛЕВЫЕ КОММУНИСТЫ – v.ö.: Net66). A világban áldozataivá váltak a kommunista pártok, a szocializmus hívei.

Kialakult a bírálók köre is. A bolsevik forradalomnak a sztálini megtagadását követően kialakuló „új osztály” láttelejét sokan felvázolták, még hozzá már annak születésekor – köztük Valerian Oszinszkij vagy Gavril Mjasznyikov, akik többé-kevésbé maguk is ehhez az osztályhoz tartoztak.

Az új osztály természetét elemezte továbbá Karl Korsch, Herman Gorter és Otto Rühle az 1920-as években, vagy éppen George Orwell (2012), aki 1948-as „1984”-ében „új arisztokráciáról” ír, a hatalom technokrata mérnökeiről.

„Üdvözet az egyformaság korából, a magányosság korából, a Nagy Testvér korából, a »duplagondol« korából” – írta erről a kettősségről 1984 című híres művében George Orwell.

A legnagyobb vitát pedig Milovan Gyilaszt váltotta ki, az „új osztályról” alkotott nézeteivel. Lásd: Milován Gyilaszt (1955, 1989) „Az új osztály: a kommunista rendszer elemzése” című művét, illetve ugyancsak Gyilaszt (1962) „Találkozások Sztálinnal” (Conservations with Stalin) című írását (lásd még: Net67).

Míndezzel együtt, mindannyian ismerjük a Sztálin körüli mítoszokat: „Sztálin, a népek nagy tanítója”, „az elesettek gyámolítója” vagy „a világ proletariátusának nagy vezére”, de ezek ellenkezőit is: „Sztálin, a tömeggyilkos” vagy „Sztálin, a gonosz diktátor”. A történeti valóság, Sztálin személyisége és telje-

sítménye is összetettebb problémakör ennél, ezért sem a tudományos munkák, sem a népszerű művek nem engedhetik meg maguknak az efféle leegyszerűsítést. Azt meg kíváltképpen el kellene kerülni, hogy csupán a személyén keresztül ítéljük meg a Szovjetunió teljesítményét.

A „szovjet nép” végül is felülírta a történelmi folyamatban a személyiségeket és győztesen került ki a háborúkból, forradalmakból, kultuszokból. Szerencsére vannak megfelelően objektív leírásai már magyarul is ennek a kornak és következményeinek (Krausz, 2003).

Ennek, a sztálinizmus egészében létezett politikai rendszer-modellnek, a funkcionálását nagyon drágán fizette meg a Szovjetunió. Az ára volt többek között: a tömeges politikai represszió, a rendkívül kegyetlen módszerekkel végrehajtott „kollektivizáció” a falun, a nagy tömegek felzárkózását megkísérlő „kulturális-forradalom” háttérében a „gondolkodás” szabadságának teljes körű elfojtása. Azzal a jelszóval, hogy a „vallás – a nép ópiuma”, lerombolták a pravoszláv egyház templomait, megsemmisítették szerzetes rendjeit, egyéb értékeit, üldözték papjait. Másrészt, ugyanakkor, ezzel a rendszerrel, a hatalom erejével az erőforrások maximális koncentrálásának eredményeként, történelmileg rövid idő alatt sikerült az országban kiépíteni egy olyan ipari bázist, amellyel a Szovjetunió képes lett a hitleri Németország erőfölényben lévő modern hadigépezetével szembeszállni, és győztesen megvívni a „Nagy Honvédő Háborút”.

A posztszovjet Oroszország politikai osztálya – átvéve a nyugati polgári politológia terminológiáját – a sztálini időszakban kialakult

politikai rendszert „mobilizáló-típusúnak”, vagy még erőteljesebben „totalitáriusnak” írja le (Friedrich és Brzezinski, 1965; Net 68, Net69). A viták azonban nem halkultak el arról, hogy miért alakult így. Lehetett volna más módon felzárkózni? Nincs még meg az a „történelmi távlat”, amely letisztíthatta volna az érzelmi motívumait az értékítéleteknek. Sok még a prekonceptió a történetek vizsgálatában és az elrendeltetett konklúziókban; mint ahogyan a másokhoz viszonyítás, vagy azok elvárásainak teljesítéséből kialakított megítélés is, a hazai adottságok figyelembevétele helyett.

A posztszovjet Oroszország számára ezek a viták és levont következtetések mégis rendkívül sok tanulsággal szolgálhatnak a megfelelő politikai rendszer eléréséhez. Ilyen szerepet játszhat a rendszerszerű gondolkodás és a belsőleg kiérlelt strukturális elemek szerves egymáshoz kapcsolása; a folyamatos, lépcsőzetes építkezés felvállalása a külső sürgető hatások kényszere helyett.

Utószó

A Szovjetunió (SZU) politikai rendszerének történeti alakulását a SZU létrejöttétől a sztálini éra végéig követtük nyomon jelen tanulmányban. A tanulmány (*Lélektan és hadviselés* folyóiratban közlésre szánt) folytatása a Sztálint követő időszakban tekinti át a SZU politikai rendszerének alakulását.

Irodalom

- Бордюгов Г.А., Козлов В.А. (1991): «Военный коммунизм»: ошибка или «проба почвы»? История отечества: люди, идеи, решения. Очерки истории советского государства.
- Евгений, Петров; Илья, Ильф (1997). Двенадцать стульев. Издательство 'ВАГРИУС'.
- Friedrich Carl J., Brzezinski Zb (1965). *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Harvard university press;
- Gyilasz, Milován (1955): *The New Class: An Analysis of the Communist System*. Zürich: Europa Verlag
- Gyilasz, Milován (1962). *Találkozások Sztálinnal-t* (Conversations with Stalin)
- Gyilasz, Milován (1989): *Az új osztály*. Magvető, Budapest.
- Hruscsov, Nyikita (1956, 1988). *A személyi kultusról és következményeiről. Beszámoló az SZKP XX. Kongresszusának zárt ülésén 1956. február 25.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Kemény László (2018): Gondolatok az oroszországi kapitalizmus „politikai burkáról”. In Juhász József és Szvák Gyula (Szerk.): *Tertium Datur 70. Írások Krausz Tamás születésnapjára*. Russica Pannonica, Budapest. 143-154. ISBN: 9786155651045
- Krausz Tamás (2003): *Sztálin élete és kora*. Pannonica Kiadó, Budapest.
- Krausz Tamás (2008): *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Ленин, В. И. (1969). Полное собрание сочинений в 55 томах. Том 33 (Государство и революция). М.: Издательство политической литературы
- Максимова О.Д., (2010). Законодательная деятельность Всероссийских съездов Советов, ВЦИК и Президиума ВЦИК

- в период перехода к новой экономической политике (1921 - 1922 гг.) // История государства и права, Максимова О.А., (2010). Законодательная деятельность Всероссийских съездов Советов, ВЦИК и Президиума ВЦИК в период перехода к новой экономической политике (1921 - 1922 гг.) // История государства и права. 2010. № 20. Москва.
- Orwell, George (2012). 1984. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Павлюченков С.А. (1997). Военный коммунизм в России: власть и массы. Русское книгоиздательское товарищество — История.
- Ribakov, Anatolij (1988): Az Arbat gyermekei. Magvető Kiadó, Budapest.
- Соболев В (2006). „Ленин и Чубайс: параллели между 1917 и 1991 гг.” // Российский кто есть кто – 2006 № 4, с. 38 – 39.
- Internetes hivatkozások*
- Net1: Letöltés: 2012-01-23. Web: http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html
- Net2: Izvesztýija. Letöltés: 2012.01.16. Web: <http://izvestia.ru/news/511884#ixzz48FvkbB4b>
- Net3: История России. СССР. Web: <http://www.grandars.ru/shkola/istoriya-rossii/istoriya-rossii/>
- Net4: Политика „Военного коммунизма” (1918 - 1920 гг.). Web: <http://www.istorya.ru/referat/referat2/27716.php>
- Net5: Советская Россия. IV. Начальный этап войны. Формирование системы „военного коммунизма”. „Военный коммунизм”: политика и идеология Web: <http://bibliotekar.ru/sovetskaya-rossiya/18.htm>;
- Net6: НЭП - сущность, противоречия, причины механизма свертывания. Web: <http://www.truehistoria.ru/tias-1028-1.html>
- Net7: История России. Новая экономическая политика (НЭП). Web: <http://historykratko.com/novaya-ekonomicheskaya-politika-nep>
- Net8: Рождение советского червонца. Web::<http://www.opoccuu.com/111011.htm>
- Net9: НЭП современные оценки.. Web: http://mirznani.com/info/nep-sovremennye-otsenki_341281 .
- Net10: Андрей Некрасов. НЭП: всерьез и надолго? Дискуссии в зарубежной историографии. LAP. 2015. Web: <https://www.lap-publishing.com/catalog/details/store/gb/book/978-3-659-44085-4/>
- Net11: Отечественная история. Пособие к изучению раздела дисциплины «Советская Россия в годы НЭПа» 2. Политическая система. Москва – 2003. Образование СССР. Web: <http://www.russlav.ru/aktualno/obrazovanie-sssr.html>.
- Net12: Советская Россия. I. От "военного коммунизма" к новой экономической политике. От Советской России к Союзу ССР.: Web: <http://www.bibliotekar.ru/sovetskaya-rossiya/32.htm>

- Net13: Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. Web: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm>
- Net14: Подписаны декларация и договор об образовании СССР. Web: <http://www.prlib.ru/History/Pages/Item.aspx?itemid=371>.
- Net15: Образование СССР Web: <http://www.russlav.ru/aktualno/obrazovanie-sssr.html>.
- Net16: «КПСС в резолюциях », 8 изд. т. 2, 1970, с 401. Web: <http://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/087/957.htm>
- Net17: Первый съезд Советов СССР. Web: <http://www.profi-forex.org/wiki/sojuz-sovetskih-socialisticheskikh-respublik-sssr-ili-sovetskij-sojuz.html>,
- Net18: Русский авангард. Банк рефератов. Глава I. Русский авангард как феномен искусства 20 века. Глава II. Направления в русском авангарде. Web: <http://www.bankreferatov.ru/referats/C325729F00717F7B43257B0B000B6BA4/.doc.html>
- Net19: Философский пароход. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Философский_пароход .
- Net20: Постановление Политбюро ЦК РКП(б) об утверждении списка высылаемых из России интеллигентов. Web: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/post_vus.php .
- Net21: Политические репрессии 1920-х годов в СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Политические_репрессии_1920-х_годов_в_СССР
- Net22: Политический строй и политическая борьба в СССР в 20-е годы. Web: <http://www.deephistory.ru/dhs-292-1.html>
- Net23: Наталка Немчинова. Сергій Неділько. Голодомор 1921-23-х років в Україні, як планомірно проведений геноцид. Web: <http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/golodomory/126-golodomor-1921-23-h-rokiv-v-ukrajini-jak-planomirno-provodymyj-genocyd.html>.
- Net24: Павел Пряников. Голод в Поволжье 1921–1922 годов и «человеческий фактор». Web: <http://svpressa.ru/blogs/article/37506/>.
- Net25: Алексей Вольнец . Россия после смерти Ленина. Жизнь в СССР и борьба за власть после смерти Владимира Ленина. Web: <http://rusplt.ru/policy/rossiya-posle-smerti-lenina-19523.html> .
- Net26: Борьба за лидерство в 1920-е годы. Web: <http://histor-ru.ru/jekzamen-roistorii-otechestva-otvety-na-voprosy/557-borba-za-liderstvo-v-1920-e-gody.html>
- Net27: Становление, результаты и конец НЭПа. Боффа Дж. История Советского Союза. III. Первый пятилетний план. Конец нэпа Web: <https://spiruk.wordpress.com/2012/01/10/35-> ;
- Net28: Вадим Роговин. Была ли альтернатива? Лозунг „Обогащайтесь”. Web: <http://trst.narod.ru/rogovin/t1/xxxiii.htm> .
- Net29: Доктрина правого коммунизма. Web: <http://www.esdek.narod.ru/57/volskiy11.htm>

- Net30: РКП(б). Внутрипартийная борьба 20-е годы. Документы и материалы. – М. РОСПЭН, 2004. Роговин В. З. Власть и оппозиции. – М., 1993. Роговин В. З. Сталинский неонэл. – М., 1994. Крис Харман. Как погибла революция. 1992. Web: <http://goscар.narod.ru/failrev.html>
- Net31:, Установление в СССР тоталитарного политического режима. Культ личности И.В. Сталина. Web: http://histerl.ru/otchestvennaia_istoria/kratko/ustanovlenie_v_sssp_totalitarno-politicheskogo_regima.htm
- Net32: Формирование тоталитарного государства в СССР и культа личности Сталина. Web: <http://fan-5.ru/best/best-193344.php>. Леонард Шапиро. Коммунистическая Партия Советского Союза. (перевёл с английского Виктор Франк) Edizioni Aurora. Firenze. 1975.
- Net33: Партийные дискуссии о путях и методах построения социализма в СССР. Культ личности И.В. Сталина. Массовые репрессии. Конституция 1924 г. Web: <http://studopedia.org/9-46496.html>
- Net34: Леонард Шапиро (1975). Коммунистическая Партия Советского Союза. (перевёл с английского Виктор Франк) Edizioni Aurora. Firenze. 15. Конфликты в руководстве. Первая фаза. 16. Поражение Троцкого. 20. Поражение Бухарина. Никита Хрущев. Время. Люди. Власть. Воспоминания. Часть I. Начало пути. Личное знакомство со Сталиным. Web: http://www.hrono.info/libris/lib_h/hrush08.php
- Net35: Сталин И.В. О социал-демократическом уклоне в нашей партии: Доклад на XV Всесоюзной конференции ВКП(б) 1 ноября 1926 г. Источник: Сталин И.В. Сочинения. – Т. 8. – М.: ОГИЗ; Государственное издательство политической литературы, 1948. С. 234–297. Web: http://grachev62.narod.ru/stalin/t8/t8_21.htm.
- Net36. Сталин И. В. О задачах хозяйственников. Речь на первой Всесоюзной конференции работников социалистической промышленности. 1931-02- 04. (Idézi: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.)
- Net37: 16, 41 perc Web: <https://www.youtube.com/watch?v=KyYk9JPm7gc>
- Net38: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.
- Net39: Юферова С.В., Тригуб Г.Я. Индустриализация: причины, трудности, значение. Web: http://abc.vvsu.ru/books/kl_istorija_otech/page0022.asp
- Net40: Индустриализация СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриализация_СССР.
- Net41: Юферова С.В., Тригуб Г.Я. Индустриализация: причины, трудности, значение. Web: http://abc.vvsu.ru/books/kl_istorija_otech/page0022.asp
- Net42: Культурная революция в СССР. Web: https://ru.wikipedia.org/wiki/Культурная_революция_в_СССР

- Net43: Елена Осокина. За фасадом «сталинского изобилия» Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации 1927- 1941. Москва. РОССПЭН 1999. Web: <https://www.hse.ru/data/2009/12/08/1230493698/Елена%20Осокина.%20За%20фасадом%20Сталинского%20изобилия.pdf>.
- Net44: НКВД СССР. Web: <http://www.famhist.ru/famhist/zavin/00078634.htm>
- Net45: Дмитрий Владимирович Кольхалов. НКВД СССР в 1928-1941 годах. Web: <http://avkrasn.ru/article-2279.html>
- Net46: Конституция СССР 1936 года. Web: <http://док.история.рф/20/konstitutsiya-sssr-1936-goda/>
- Net47: Евгений Резонтов. Расшифрованный Сталин. Web: <https://books.google.hu/books?id=yU2QiA64M08C&pg=PT35&lpg=PT35&dq=СССР+в+период+сталинской+Конституции>.
- Net48: Второй пятилетний план развития народного хозяйства Союза ССР. Web: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/sie/3776/%D0%92%D0%A2%D0%9E%D0%A0%D0%9E%D0%99>.
- Net49: митрий Хмельницкий. Блеф века. Цели и итоги первого пятилетнего плана. Миф о сталинском порядке: табу на экономику в годы террора. Web: <http://gefeter.ru/archive/14406>
- Net50: «Голодомор» и «закон о трех колосках». Web: http://www.e-reading.club/chapter.php/1020202/13/Oshlakov_Stalin_ih_poberi._1937_Voyna_zh_Nez_avisimost_SSSR.html.
- Net51: Дмитрий Лысков. 1937. Главный миф XX века. Web: https://books.google.hu/books?id=wekhagXM_SMC&pg=PT16&lpg=PT16&dq=голод+в+1937.
- Net52: Альманах «Россия. XX век». Голод 1932–1933 гг. – трагедия народов СССР. <http://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-intro/1002733>
- Net53: Александр Солженицын. Архипелаг ГУЛаг. Том 1 (части 1-я и 2-я). Web: <http://lib.ru/PROZA/SOLZHENICYN/gulag.txt>
- Net54: „Сталин и репрессии”. Историк Ю.В. Емельянов об уроках 1937 года. Web: <https://kprf.ru/history/soviet/114321.html>.
- Net55: Общая информация о Сталинских репрессиях. Web: <http://bibliotekar.ru/gulag/47.htm>
- Net56: О. В. Хлевнюк. Политбюро. Механизмы политической власти в 30-е годы. М. (РОССПЭН), 1996. Web: http://aleksandr-kommari.narod.ru/hlevnjuk_stalin_kniga.htm.
- Net57: Рой Медведев. Ближний круг Сталина. Web: http://www.e-reading.club/bookreader.php/38234/Medvedev_Blizhnii_krug_Stalina._Soratniki_vozhdy_a.html
- Net58: Внутрипартийная борьба и массовые репрессии в 1930гг. Web: <http://exam.forum2x2.ru/t43-topic>.
- Net59: «Съезд расстрелянных». Web: <http://www.istpravda.ru/artifacts/7404/>
- Net60: Почему и кем был убит С.М.Киров. Web: http://www.great-country.ru/articles/sssrs/sov_elite/00011.html
- Net61: СССР в годы Великой Отечественной войны. Web: <http://>

- www.great-country.ru/content/letopis/1941_1945_1.php
- Net62: История СССР (1922—1953). Web: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Net63: Развитие СССР при Сталине. Web: http://igpr.ru/articles/razvitiie_sss_r_pri_s_taline.
- Net64: Послевоенное восстановление и развитие СССР (1945-1952). Web: <http://alpan365.ru/biblioteka/istoriya-rossii-s-drevnejshix/glava-38/>
- Net65: Политическое развитие СССР в послевоенные (1945-1953) годы. Национальная политика. Web: <http://www.yaklass.ru/materiali?mode=lsn>
- theme&subid=67&themeid=166
- Net66: Web: http://lp-in-pdf.narod.ru/pdf/11/11_3.pdf
- Net67: Juhász József: *Sztálin korai kritikusa: Milovan Gyilas* Web: <http://www.historia.hu/userfiles/files/2011-08/Juhasz.pdf>
- Net68: Политическая система в СССР: партия и государство в 1920-1930 годы. Web: <http://studopedia.org/8-76115.html>
- Net69: А. В. Гусев. Коммунистическое сопротивление тоталитаризму в СССР. Становление тоталитарного строя. Web: <http://socialist.memo.ru/discuss/d02/d0201.htm>